

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

İMÂM-I A'ZAM'IN EL-VASIYYE'SİNE DAİR YAZILMIŞ BİR AKÂİDNÂME: "MANZÛME-Yİ AKÂ'İD-İ TERCÛME-Yİ NUKİRRÎ"

A CREED BOOK WRITTEN ABOUT İMÂM-I A'ZAM'S AL-VASIYYE: "MANZÛME-Yİ AKÂ'İD-İ
TERCÛME-Yİ NUKİRRÎ"

Emrah BİLGİN

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü

bilginemrah@gmail.com, orcid.org/0000-0002-7221-8573

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 1 Kasım 2021/01 November 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 09 Aralık 2021 /09 December 2021

Yayın Tarihi / Published: 15 Ocak 2022 / 15 Ocak 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak-Bahar 2022/ January – Spring 2022

Cilt / Volume: 8, **Sayı / Issue:** 1, **Sayfa / Pages:** 153-187.

Cite as / Atıf: Bilgin, Emrah. "İmâm-ı A'zam'ın el-Vasıyye'sine Dair Yazılmış Bir Akâidnâme: "Manzûme-yi Akâ'id-i Tercüme-yi Nukırri" [A Creed Book Written About İmâm-ı A'zam's Al-Vasıyye: "Manzûme-yi Akâ'id-i Tercüme-yi Nukırri"]". İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 8/1 (Ocak/January 2022), 153-187.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Akâidnâme, Türk-İslâm edebiyatının gelişim sahası içerisinde tekâmül eden pek çok edebî türden biridir. İlk olarak Arap edebiyatında ortaya çıkmış olan bu türün Türk edebiyatı içerisinde manzum ya da mensur pek çok örneği kaleme alınmıştır. Bu türdeki eserler; pek çok türde olduğu gibi telif, tercüme ya da telif-tercüme olarak yazılmıştır. Akâidnâmeler; *Fıkh-ı Ekber*, *el-Vasiyye*, *Kasîde-yi Emâlî*, *Kasîde-yi Nûniyye* ve *İ'tikâdnâme* gibi önemli kaynaklardan istifade edilerek hazırlanmıştır. Adı geçen eserlerden *el-Vasiyye*, İmâm-ı A'zam'ın önemli bir eseridir. Aslı Arapça olan eser, tespit edilemeyen bir tarihte Muhammed adlı bir şair tarafından *Manzûme-yi Akâ'id-i Tercüme-yi Nukirri* adıyla ve mesnevi nazım şekliyle tercüme edilmiştir. Nüshası 18. asırda istinsah edilmiş olan tercüme eserde İmâm-ı A'zam'ın vefatından önce vasiyet olarak söylediği on iki esas hakkında bilgi vardır. Asıl adı *Vasiyyetü'l-İmâm Ebî Hanîfe* olan eser, Mansûr bin Ca'fer'in İmâm-ı A'zam'ı Kûfe'ye daveti ile başlamış, ardından Hz. İmam'ın vefatı anlatılmış ve daha sonra onun itikada dair on iki nasihatini manzum olarak aktarılmıştır. Bu çalışma ile esere dair ayrıntılı bir inceleme yapılmış ve tercüme metnin transkripsiyonlu metni ortaya konmuştur. Böylece akâidnâme türünün bir örneği sunularak Türk-İslâm edebiyatı içerisinde türün gelişimine katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslâm Edebiyatı, akâid ilmi, akâidnâme, itikâdnâme, İmâm-ı A'zam

Abstract

One of the many literary genres that have evolved in the field of development of Turkish-Islamic literature is akâidnâme. Many examples of this genre, which first appeared in Arabic literature, have been written in verse or prose in Turkish literature. Works of this type; copyright, as in many genres, is written as translation or copyright-translation. Akâidnâmes; It has been prepared by making use of important sources such as *Fıkh-ı Ekber*, *al-Vasiyye*, *Kasîde-yi Emâlî*, *Kasîde-yi Nûniyye* and *İ'tikâdnâme* Among the mentioned works, *al-Vasiyye* is an important work of Imam-i Azam. The work, whose original is in Arabic, was translated as *Manzûme-yi Akâ'id-i Tercüme-yi Nukirri* and in masnavi verse by a poet named Muhammed at an undetermined date. In the translated work, the copy of which was copied in the 18th century, there is information about the twelve principles that Imam-i Azam said as a testament before his death. The work, whose real name is *Vasiyyetü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, started with the invitation of Mansûr bin Jafer to Imam-i Azam to Kufa, then his death was explained and then his twelve advices on faith were conveyed in verse. With this study, a detailed examination of the book was made and the transcribed text of the translated text was revealed. Thus, it is aimed to contribute to the development of the genre in Turkish-Islamic literature by presenting an example of the akâidnâme genre.

Keywords: Turkish-Islamic Literature, creed, akâidnâme, itikâdnâme, İmâm-ı A'zam

Extended Abstract

In the development process of Islam, there are important religious sciences that emerged after the death of the prophet. The science of creed is one of the important branches of science that started to form at that time as a science that deals with theological issues. Akaid, as a term, can be defined as the essentials to be believed.

In the Turkish-Islamic literature, there are genres that take their subject matter from the Qur'an or other theological or fiqh issues. Many informative and guiding works have been written about the understanding of the basic provisions of religion on the science of creed, the content of which consists of subjects such as faith and faith-deed relationship, and thus, a genre that can be called akāidnāme has been formed.

In the historical process, it is seen that a tradition has formed in the type of akāidnāme, as in many religious-literary genres. Examples of this genre, which were written in Arabic, Persian and Turkish, were first written in Arabic literature. Akaidnames were also popular in Persian and Turkish literatures in later periods and a tradition was formed in this field.

In this study, a sample text of this genre has been presented. A poet named Muhammad translated the work of Imam-i Azam's el-Vasiyye into Turkish in verse and under the name Manzūme-yi Akā'id-i Tercūme-yi Nukirri. The work, which has no information about the date of its writing, was copied in the 18th century. In the work, there is information about the twelve principles that Imam-i Azam said as a testament before his death.

In this study, firstly, akāidnāmes as a literary genre of Turkish-Islamic literature were mentioned. Since the main purpose of the study is not to provide information about creednames, this part has been kept short. In this section, the classification of the sources taken from the copyright or translation of the akāidnāmes is given. Then, a detailed analysis of the work called Manzūme-yi Akā'id-i Tercūme-yi Nukirri was made and the transcription of the text was presented.

Translated by a poet named Muhammad, the work was written with the aim of teaching the principles of the ahl as-sunna ve'l-jamaah and the science of creed, which includes the basic principles of Islam and the mandatory provisions to be accepted. The work is shown in a place under the title of "The Translation Written on the Work of Imam-i Azam named al-Vasiyye" when the works that are the source of this type of work are taken into account in the classification of akāidnāmes. However, the work is not just a translation. The poet also added the sections about the invitation of Imam-i Azam by Caliph Mansūr and the arrival of his students before his death. In addition, there are couplets in the style of duaname at the end of the work. For this reason, it is debatable whether the work can only be called a translated akāidnāme. However, this part of 28 couplets added to the beginning of the work and the part of 14 couplets given after the translation part are not sufficient for the work to be counted among the copyright-translation creeds. For this reason, the work should be considered as one of the translation akāidnāmes written on al-Wasiyya.

The author based his work on the content of Imam-i A'zam Abu Hanife's work al-Vasiyye and translated the work in verse. There are twelve testaments related to the principles of belief in the work, and the work has been translated in accordance with the original work without changing the order.

The work named Manzūme-yi Akā'id-i Tercūme-yi Nukirri was written in masnavi verse form from the beginning to the end, and no verse form other than masnavi was applied. The work, which consists of 182 couplets, should be counted as one of the small-volume religious works and short masnavis.

The treatises written on the science of creed are also important in terms of showing the belief structure of the society in which they were written. This treatise on the creed of ahl as-sunna was written with the

aim of guiding the society. On this occasion, an exemplary verse text has been presented about which subjects are handled in the akâidnâmes.

It should be ensured that the general characteristics of the genre are determined in all aspects by examining different aspects such as revealing all the texts in verse or prose, determining which subjects are covered, which verse forms are applied, examining the language and style of the works, revealing which styles are applied in the expression of the content. This study contributed to the researches in this field and to the solution of the research problems mentioned above.

Giriş

İslâm'ın gelişim süreci içerisinde Hz. Peygamber'in nübüvveti döneminde varlığından henüz o günde söz edilmeyen; ancak vahyin gelişi tamamlandıktan ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan önemli dinî ilimler söz konusudur. İlk dönemde herhangi bir mesele, doğrudan Hz. Peygamber tarafından çözülebilmekteydi. Ancak dinî meseleler üzerine daha sonraki dönemlerde kimi anlaşmazlıkların ortaya çıkması, çeşitli ilimlerin gelişimine vesile olmuştur. *Tefsîr, fıkıh, hadîs, kelâm* gibi ilimlerin haricinde *akâid* ilmi de itikadî konuların ele alındığı bir ilim olarak o dönemde teşekkül etmeye başlamış önemli ilim dallarından biridir.

Akâid, mana bakımından “dügümlemek” anlamındaki *akd* kökünden türemiş olan *akîde* kelimesinin cemidir. Yine bu kökten türetilmiş olan ve *îmân* kelimesi ile aynı manaya sahip olarak kullanılan *î'tikâd* sözcüğü ise “dügüm atmışçasına bağlanmak” başka bir ifadeyle “bir şeye gönülden inanmak” anlamındadır. Bir ıstılah olarak ise “inanılması zaruri olan esas” şeklinde tarif edilebilir.¹

Türk-İslâm literatüründe *tevhîd, münâcât ve esmâ-yı hüsnâ* gibi yaratıcı ile ilgili; *na't, mevlid, mi'râciye, siyer, hilye ve kırk hadis* gibi Hz. Peygamber ile ilgili türlerin dışında konusunu Kur'ân-ı Kerîm'den veya diğer itikadî ya da fikhî meselelerden alan türler de vardır. Muhtevasını iman ve iman-amel ilişkisi gibi konuların oluşturduğu akâid ilmi üzerine² önce Arap edebiyatında, ardından Fars ve Türk edebiyatlarında önemli eserler kaleme alınmıştır. Dinin temel hükümlerinin anlaşılması hususunda bilgilendirici ve yönlendirici pek çok eser yazılmış ve böylece adına *akâidnâme*³ denilebilecek olan bir tür oluşmuştur.

¹ Ahmet Saim Kılavuz, “Akaid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/212.

² Literatürde akâid ilmine dair pek çok eser kaleme alındığı görülmektedir. Kimi çalışmalarda bu eserlerden bazılarına değinilmiştir. Bu hususa bir örnek için bk. Ali Tarık Ziyat Yılmaz, “Osmanlı Müellifleri”nde Adı Geçen Akaid ve Kelama Dair Eserlerin Tanıtım ve Tasnifi (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997).

³ Akâidnâmeler üzerine hazırlanmış olan kitap, tez ve makale çalışmaları vardır. Kitap için bk. Şerife Ağarı, *Risâle-i İ'tikâdiyye: Manzum Bir Akâidnâme Örneği* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015). Makaleler için bk. Ferdi Kiremitçi, “Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Mensur Eserleri Nazma Aktarma Çalışmaları ve Sâdıkî'nin Akaid-nâme Örneği”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/1 (2013), 1501-1539; Hafız Mustafa, “Manzume-i Akâid-i Mesnevî”, çev. Mehmet Günaydın, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2014), 211-238. Tezler için bk. Songül Karaca, *Kadızaade Mehmed Efendi, Manzûme-i Akâid (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012); Ayşe Parlaklıcı Mucan, *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler ve Uralı Ya'kûb Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020). Kimi tez çalışmalarında incelenen esere dair dil incelemesi yapılmıştır. Bk. Serap Ekşioğlu, *Kadı Hüseyin İspartavî Manzûme-i*

Telif olan örneklerinin dışında akâid ilminin gelişimi içerisinde kimi din büyüklerinin eserleri esas alınarak ortaya konan tercüme eserler de mevcuttur. Örneğin İmâm-ı A'zam'ın *el-Vasıyye* adlı eseri, nesren ve nazmen iki kez tercüme edilmiştir. 19. asırda Şeyh İbrahim Nûreddîn el-Kâdirî el-Kastamonî tarafından nesren tercüme edilen eser, Muhammed adlı bir şair tarafından da nazmen Türkçeye aktarılmıştır. Bu isimlerden kendisi ile ilgili eserinde verdiği kısa bilgiden seyyit olduğu anlaşılan Muhammed, İmâm-ı A'zam'ın eserini *Manzûme-yi Akâ'id-i Tercüme-yi Nukurrî* adıyla tercüme etmiştir.⁴ Yazılış tarihine dair herhangi bir bilgi olmayan eser, 18. asırda istinsah edilmiştir. İncelemeye konu olan eser, şimdiye kadar *el-Vasıyye*'ye dair tercüme edilen tespit edilebilmiş tek manzum eserdir. Akâidnâmelerin ele alındığı kimi çalışmalarda bu manzumenin sadece ismi anılmış, kimi zaman da şekil ve muhteva özellikleri muhtasar bir şekilde verilmiştir. Bu çalışma ile eserin bu manzum çevirisinin transkripsiyonlu metninin ortaya konulması ve eser üzerine bilhassa şekil ve muhteva yönünden ayrıntılı bir inceleme yapılması amaçlanmıştır. Manzumenin giriş kısmı olarak değerlendirilebilecek olan ilk yirmi dokuz beyitte Mansûr bin Ca'fer'in İmâm-ı A'zam'a yaptığı kadılık teklifi ve ardından meydana gelen olaylar ele alınmıştır. Teklifi kabul etmeyen Ebû Hanîfe'nin zindana atılması, işkence görmesi, burada hastalanması ve vefatı, bu kısımda muhtasar olarak ele alınan olaylardır. Bu bölümün ardından Hz. İmam'ın on iki nasihatı ifade edilmiştir. İmanın ne olduğu, hayrın ve şerrin Allah'ın takdirinde bulunduğu, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen *istivâ* ayetinde belirtilen vasfın nasıl anlaşılması gerektiği, Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın kelamı olduğu, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra ümmetin fazilet sahibi olan kimseleri olduğu, insanın işi, sözü ve bilgisi ile birlikte mahluk olduğu, tüm mahlukatın Allah tarafından yaratıldığı, istitâatin fiilden evvel olduğu, mestler üzerine meshin cevazı bulunduğu, Allah'ın kaleme kıyamet gününe kadar olacakları yazmasını emrettiği, kabir azabının mutlak surette var olduğu, kıyamet gününde tüm insanların diriltileceği ve hesaba çekileceği gibi hususlar *el-Vasıyye* içerisinde hakkında bilgi verilen konulardır.

Bu çalışmada ilk olarak Türk-İslâm edebiyatının edebî bir türü olarak akâidnâmelerden bahsedilmiştir. Çalışmanın asıl maksadı, akâidnâmeler hakkında bilgi vermek olmadığından bu kısım muhtasar tutulmuştur. Bu kısımda akâidnâmelerin telif ya da tercümesinde kullanıldığı tespit edilen kaynak eserlerin tasnifi verilmiştir. Ardından *Manzûme-yi Akâ'id-i Tercüme-yi Nukurrî* adlı esere dair ayrıntılı bir inceleme yapılmış ve metnin transkripsiyonlu hâli sunulmuştur.

1. Türk-İslâm Edebiyatında Akâidnâmeler

Tarihî süreç içerisinde pek çok dinî-edebî türde olduğu gibi akâidnâme türünde de bir geleneğin oluştuğu görülmektedir. *Elsine-yi selâse*de yazılmış olan bu türün ilk örneklerine

Akâid (Tenkitli Metin-Dil İncelemesi-Gramatikal Dizin) (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012); Fethullah Çiftçi, *İsmail Efendi Manzûme-i Akâid: Metin-Dil İncelemesi Gramatikal Dizin* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Kadir Kıvrık, *Nazmu'l-Akâid (Metin-İnceleme-Sözlük)* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁴ Ali İhsan Akçay, "Akâidnâmeler", *Türk-İslâm Edebiyatı El Kitabı*, ed. Ali Yılmaz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 263.

Arap edebiyatında rastlanmaktadır. Akâidnâmeler, daha sonraki dönemlerde Fars ve Türk edebiyatlarında da rağbet bulmuş ve bu alanda bir gelenek oluşmuştur.⁵

Türk-İslâm edebiyatında akâid ilmine dâhil edilebilecek olan pek çok eser bulunmaktadır. Ahmed-i Dâ'î'nin *Sirâcu'l-kulûb*'u ve *Miftâhu'l-cenne* adlı eseri, İmam Birgivî'nin *İ'tikâdnâme*'si, Şeyh Âlim Sinân'ın manzum akâidnâmesi, Rızâî'nin *Nazmu'l-le'âlî*'si, İlmî Mehmed Efendi'nin *İtmâmü'l-merâm min nazmi'l-kelâm*'ı, Süleyman Nahîfî'nin *Tevhîd-i Hakk*'ı, Şemsî Ahmed Paşa'nın *İ'tikâdnâme*'si, Sun'ullâh Gaybî'nin *Hudâ Rabbim Manzûmesi*, Mevlevî Veled Çelebi İzbudak'ın *Türkçe İ'tikâd Manzûmesi* bu alanda verilmiş önemli eserlerdendir.⁶

Akâidnâmelerin manzum ve mensur olan örnekleri vardır. Bu türdeki eserlerin mensur örneklerinin dışında manzum olarak da kaleme alınmalarının nedeni, diğer dinî-edebî türlerin manzum olarak yazılmalarının nedeni ile aynı olmalıdır. Zira inananların daha kolay anlayabilmeleri ve ifade edilen hususları daha kolay akılda tutabilmeleri için bu tür eserler genel olarak kaside ya da mesnevi gibi nazım şekilleri ile yazılmışlardır.

Akâidnâmelerde muhteva imanın şartları ise Âmentü duasındaki sıra üzere şartların izah edildiği görülür. Bu şartların her biri ayrı başlıklar altında ele alınır ve ilk olarak okuyucuya bu esasların bilinmesinin önemi hissettirilir. "Oku, dinle imdi, sor, bil, söyle" gibi emir kipindeki fiillerle muhatabın dikkati çekilir ve metne odaklanması sağlanır.⁷ Muhtevasında iman etmenin öneminden bahsedilen akâidnâmelere Hafız Mustafa'nın *Manzûme-yi Akâ'id-i Mesnevî* adlı eserinden şu kısım bir örnektir:

Dese biri sana mü'min misin sen

Digil elhamdü lillâh mü'minim ben

Nedir imân su'âl ederse tekrâr

Digil kalbiyle tasdik dille ikrâr⁸

Manzum akâidnâmeler; tercüme, telif veya telif-tercüme olmaları yönünden tasnif edilebilirler. *Fıkh-ı Ekber*, *el-Vasiyye*, *Kasîde-yi Emâlî*, *Kasîde-i Nûniyye*, *Vasiyyetnâme-yi Birgivî* ve *İ'tikâdnâme* adlı eserler, bu sınıflandırmanın içindeki tercüme eserlere kaynaklık etmişlerdir.⁹ Esas alındıkları bu kaynak eserlere göre tercüme akâidnâmeler şu şekilde tasnif edilebilirler:

1. İmâm-ı A'zam'ın *Fıkh-ı Ekber* ve *el-Vasiyye* İsimli Eserlerinin Manzum Tercümeleri

1.1. Âlemî'nin *Terceme-yi Fıkh-ı Ekber*'i

⁵ Akçay, "Akâidnâmeler", 261.

⁶ Ali Çavuşoğlu, *Türk İslâm Edebiyatı (Kitaplar, Türler, Devirler ve Şahsiyetler)* (Kayseri: Tezmer, 2015), 45; Hikmet Atik, *Türk İslâm Edebiyatı* (Ankara: Bilay Yayınları, 2020), 210; H. İbrahim Şener - Âlim Yıldız, *Türk İslâm Edebiyatı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 236; Bilal Kemikli, *Türk İslâm Edebiyatı Giriş* (Bursa: Bursa Akademisi, 2018), 171.

⁷ Atik, *Türk İslâm Edebiyatı*, 209-210.

⁸ Hafız Mustafa, "Manzume-i Akâid-i Mesnevî", 213.

⁹ Bilgi için bk. Ali İhsan Akçay, *Türk Edebiyatında Manzûm Akâidnâmeler: İnceleme Metin* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 104-135.

- 1.2. Seyyidî'nin *Nazm-ı Fıkh-ı-Ekber*'i
- 1.3. Muhammed adlı bir şairin *Manzûme-yi Akâ'id-i Tercüme-yi Nukurrî* adlı eseri
2. *Emâlî Kasîdesi*'nin Manzum Tercümeleri
 - 2.1. Hoca Sadeddîn Efendi'nin *Lâmiyye-yi Kelâmiyye*'si
 - 2.2. Şem'î'nin *Tercüme-i Akâ'id-i Lâmiyye 'alâ-Mezheb-i Mâtürîdiyye*'si
 - 2.3. Visâlî'nin *Terceme-i Kasîde-yi Yekûlu'l-'abd*'i
 - 2.4. Yanyalı Hâfız Refî' Efendi'nin *Kasîde-yi Emâlî Türkçe Tercüme-yi Manzûmesi*
 - 2.5. Ferdî Ahmed Ferîd'in *Kasîde-yi Emâlî Terbûi*
3. Hızır Bey'in *Kasîde-i Nûniyye*'sinin Manzum Türkçe Tercümesi
 - 3.1. Müellifi belli olmayan *Terceme-yi Akâ'id-i Nûniyye* adlı eser
 - 3.2. Müellifi belli olmayan *Kasîde-yi Nûniyye Tercüme-yi Manzûmesi*
4. Molla Câmî'nin *İ'tikâdnâme*'sinin Türkçe Manzum Tercümesi
 - 4.1. Duhânîzâde Velî'nin *Zübdetü'l-'akâ'id*'i (*İ'tikâdnâme Tercümesi*)
5. Birgivi'nin *Vasiyyetnâme*'sinin Türkçe Manzum Tercümesi
 - 5.1. Bahtî'nin *Manzûm Vasiyyetnâme*'si

Telif akâidnâmelere örnek olarak verilebilecek olan metinler ise şunlardır:

1. İlmî Mehmed Efendi'nin *İtmâmü'l-merâm min-nazmi'l-keâm*'ı
2. Nahîfî'nin *Tevhîd-i Hak* adlı eseri
3. Rızâî'nin *Nazmu'l-le'âlî*'si
3. Vecîhî Paşazâde'nin *Kasîde-yi İ'tikâdiyye*'si
4. Veled Çelebi İzbudak'ın *Türkçe İ'tikâd Manzûmesi*
5. Ali Rızâ el-Hâdimî'nin *İmdâdü'l-müslimîn fi-beyâni akâ'id-i'l-mü'minîn*'i
6. Seyyid İsmâil Sâdık Kemâl'in *Kasîde-yi İ'tikâdiyye der-Hakk-ı Hüdâvendîçün Celle Şânuh ve 'amme nevâlüh* adlı eseri
7. Şemsî Ahmed Paşa'nın *İ'tikâdnâme*'si
8. Müfessir Muhammed'in *Manzûmetün Hediyetü'l-kâtibi*'si
9. Sun'ullâh Gaybî'nin *Hudâ Rabbim Manzûmesi*¹⁰

¹⁰ Bilgi için bk. Bilal Kemikli, "Popüler Dinî Kültüre Dair Bir Manzume ve Üç Şair: Hudâ Rabbim Manzumesi Etrafında Tartışmalar", *İslâmî Araştırmalar Journal of Islamic Research* 14/3-4 (2001), 492-500.

10. Uşşâkî Şeyhi Âlim Sinân'ın *Terceme-yi Akâ'id*'i¹¹

Yukarıdaki metinler incelendiğinde akâidnâme türündeki eserlerin genellikle mesnevi veya kaside nazım şeklinde yazıldığı görülmektedir. Ancak divanlarda yer alan metinler incelendiğinde daha farklı nazım şekillerinde akâidnâme örneklerinin de bulunabileceği düşünülmektedir.

2. *Manzûme-yi Akâ'id-i Tercüme-yi Nukırî*

2.1. Adı

el-Vasiyye'nin adında geçen vasiyet kelimesi; *tavsiye*, *nasihat* ve *öğüt* anlamlarına gelmektedir. İmâm-ı A'zam, bu eserdeki öğütlerini vefatına takaddüm eden günlerde fırsat buldukça talebelerinden birine yazdırmıştır. Bu nedenle ehl-i sünnet akâidine dair olan bu risale, bu isimle şöhret bulmuştur.¹²

İmâm-ı A'zam'ın tercümesi yapılmış olan eserinin tam adı *Vasiyyetü'l-İmâm Ebî Hanîfe*'dir.¹³ Eserin aslı, bilindiği üzere Arap dilindedir. Tercüme eserde Türkçeye "İkrar ederiz" şeklinde çevrilebilecek olan "Nukırî" kelimesi, eserin aslında metnin içerisinde her bir nasihatın başında "Ve nukırru bi-enne" şeklinde geçmektedir.¹⁴ Hz. İmam'ın bu risalesine *Nukırru Risâlesi*, *İkrâr Ederiz Risâlesi*, *On İki Hakikat Risâlesi*, *On İki Haslet Risâlesi* gibi adlar da verilmiştir. Eser ayrıca *Vasiyetnâme*, *İtikat Risâlesi* veya *Nasihat Kitabı* şeklinde de isimlendirilmiştir.¹⁵

Eser, yer aldığı derlemenin içerisinde *Manzûme-yi Akâ'id-i Tercüme-yi Nukırî* başlığı altında ve üçüncü sırada verilmiştir. Eser adında geçen "Nukırru" kelimesi, esasında yukarıda belirtildiği üzere "İkrar ederiz" anlamındadır. Bu nedenle bahsi geçen kelimenin şairin mahlası olması ihtimali oldukça düşüktür. Kelime, şairin mahlasından ziyade eserin adı olarak değerlendirilmelidir.

2.2. Müellifi

Eserin 174. beytinden itibaren müellif kendisi ile ilgili bilgi vermeye başlamıştır. Eseri tanzim edenin isminin Muhammed olduğu ve lakabının da "Hüccetü'l-İslâm" olduğu bu beyitten anlaşılmaktadır (b. 174). Bu beyitlerden şairin seyyid olduğu öğrenilmektedir (b. 177). Burada bahsi geçen Şeyh Mehmed'in hem şeyhülislâm olması hem de isminden dolayı Şeyhülislâm Sun'îzâde Seyyid Mehmed Emîn Efendi¹⁶ (öl. 1076/1665) olması ihtimali varsa da bu bilgi kesin değildir (b. 176). Zira aynı isimli bir başka şeyhülislâm olması ihtimali de vardır.

¹¹ Eserler hakkında bilgi için bk. Akçay, *Türk Edebiyatında Manzûm Akâidnâmeler: İnceleme Metin*, 14-97; Akçay, "Akâidnâmeler", 262-267.

¹² Yusuf Ziya Yörükan, *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebû Hanife ve İmam Ebû Mansûr-ı Mâturidî* (Ankara: Ötüken Neşriyat, 2006), 189.

¹³ Mustafa Öz, "el-Vasiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/545.

¹⁴ Eserin Arap harfli metni için bk. Mustafa Öz, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 86-91.

¹⁵ Yörükan, *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebû Hanife ve İmam Ebû Mansûr-ı Mâturidî*, 185; 191.

¹⁶ Şeyhülislâm Sun'îzâde Seyyid Mehmed Emîn Efendi hakkında bilgi için bk. Emrah Bilgin, *Devhatü'l-meşâyih ve Zeyilleri (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 186-187.

Diğer yandan şairin mesleği ile ilgili de yukarıdaki beyitlerden varsayımda bulunulabilir. Hem seyyit olması hem lakabı hem de soyundan yola çıkılarak şairin ulemadan bir kimse olduğu söylenilebilir (b. 174-177).

2.3. Sebeb-i Te'lîfi

Dinî muhtevalı eserlerin manzum olarak yazılmasının çeşitli nedenleri vardır. Eser verme gayretinde olan kimsenin şair oluşu ve alanda bir eser kaleme alma isteği, kimi tercüme eserin aslının da manzum oluşu, geleneğe ilim ve hikmete dair konuların bulunması, nazîre yazma geleneği, okuma ve ezberlemenin daha kolay olması gibi nedenler, eserlerin manzum olarak kaleme alınmalarının başlıca sebeplerindedir.¹⁷ Bu bilgilerden hareketle giriş kısmında yer alan bir bölüm eserin sebeb-i te'lîfi olarak değerlendirilebilecektir. İmâm-ı A'zam'ın dönemin halifesi Mansûr tarafından Bağdat'a daveti ile başlayan kısımda olayın aslına uygun olarak Hz. İmam'ın vefatından önce yaşananlar hakkında bilgi verilmiştir.¹⁸ Diğer bir deyişle eserde doğrudan *el-Vasiyye* tercümesine başlanmamıştır.

Eserin giriş kısmında İmâm-ı A'zam'ın vefatı ile ilgili verilen bilgiler ise bu kadar ayrıntılı değildir. Zira mütercimın asıl maksadı Hz. İmam'ın nasıl vefat ettiğini anlatmak değildir. Onun bu bilgileri vermektен maksadı, İmâm-ı A'zam'ın *el-Vasiyye* adlı esere konu olan esasları hangi zamanda söylediğini belirtmektir. Hz. İmam, yukarıda da bahsi geçtiği üzere eserde yer alan esasları ölümünden hemen önce ifade etmiştir. Bununla ilgili de eser içerisinde bilgi vardır. Şairin eseri Türkçeye tercümesinin nedeni de aslında eserin bu kısmında yer almaktadır. Öğretici nitelikli olan eserin yazılmasının asıl maksadı, bilhassa 19-29. beyitler arasındaki muhtevadan anlaşılacağı üzere ehl-i sünnet ve'l-cemâat yolunun bildirilmesi olmalıdır. Ayrıca ilk beyitten anlaşılacağı üzere şairin bir maksadı da Ebû Hanîfe'nin izini takip etmektir.

Eserin *duânâme* ya da *niyâznâme* tarzında değerlendirilebilecek olan 178. beytinden de eserin yazılış sebebine dair bilgi çıkarılabilir. Türk-İslâm edebiyatında pek çok eserin bir dua vesilesi olması hasebiyle yazıldığı bilinmektedir. Şair de eserini kaleme alması vesilesi ile doğru yoldan ayrılmadan Hz. İmam gibi din büyükleri ile bir ve beraber olmayı istemektedir. Başka bir deyişle şair, doğru yolun ehlullâhtan ayrılmamakla elde edilebileceğini ifade etmektedir.

Bu erenlerden bizi ayırmağıl

Dünya âhîr toğrı yoldan ırmağıl (b. 179)

2.4. Telif Tarihi

Manzûme-yi Akâ'id-i Tercüme-yi Nukurrî adlı eserin telif tarihi hakkında içinde bulunduğu derlemeden kesin bir bilgi edinilememektedir. Ancak sıralamada eserden hemen önce verilmiş

¹⁷ Âmil Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Manzum Dînî Eserler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998), 350.

¹⁸ İmâm-ı A'zam'ın vefatından önceki son günleri ile ilgili Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi'nin (öl. 1202/1788) *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam* adlı eserinde önemli bilgiler mevcuttur. Bilgi için bk. Emrah Bilgin, *Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi - Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2020), 295.

olan Âlemî mahlaslı bir şaire ait *Manzûme-yi Tercûme-yi Fıkhu'l-ekber* adlı eserin nihayetinde bir ketebe kaydı vardır ve bu kayda göre eser 1154/1741-1742 tarihinde istinsah edilmiştir.

Metnin kimi kısmında Eski Anadolu Türkçesi imlası görülmektedir. Ancak bu unsurlar, sayı bakımından fazla olmadığı için net bir biçimde metnin bu dönemde telif edildiğini söylemek zordur. Bunu düşündüren bir başka husus da eserin harekeli olarak istinsah edilmiş olmasıdır. Ancak yine bu durum da eserin telif tarihi hakkında tek başına yeterli değildir.

2.5. Nüshası

Eser, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 2545/3 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Ölçüsü 198x135-125x87 mm ve kâğıt türü üzüm salkımı filigranlıdır. Derlemenin sırtı ile kenarları bordo meşin ve miklebli mukavva bir cilt içerisinde yer almaktadır. Harekeli nesih ile 11 satır olarak yazılmıştır. Eser, on eserin yer aldığı kitabın 6b-15b sayfaları arasındadır. Yazar adı olarak *Nukirri* kaydı varsa da bu bilgi yukarıda daha önce de bahsedildiği üzere doğru değildir.

2.6. Nazım Şekli ve Edebî Türü

Manzûme-yi Akâ'id-i Tercûme-yi Nukirri adlı eser, başından sonuna kadar mesnevi nazım şekli ile kaleme alınmış, mesnevi dışında bir nazım şekline müracaat edilmemiştir. Bilindiği üzere mesnevi, uzun konuların anlatımında her beytin kendi arasında kafiyeli olmasından dolayı şaire imkân sağlamış bir nazım şeklidir. Bunun yanı sıra küçük hacimdeki dinî eserlerin telifinde de bu nazım biçimine çokça başvurulmuştur. 182 beyitten müteşekkil olan eser de küçük hacimli dinî eserlerden ve kısa mesneviler sınıfından biri olarak sayılmalıdır.

Eser, mesnevi nazım şeklinin yazımında en çok tercih edilen vezinlerden biri olan *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı ile yazılmıştır. Diğer yandan dinî içerikli metinlerde görülen aruz ve kafiye kusurları, bazı beyit ya da mısralarda bu eserde de görülmüştür.¹⁹

İmâm-ı A'zam'ın *el-Vasiyye* adlı eserinin manzum tercümesi olan eser, edebiyatımızda başka önemli örnekleri de olan manzum akâidnâmelere aittir. *Akâidnâme* ya da *itikâdnâme* de denilebilecek türdeki eserler, İslâm akâidinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için yazılmış metinlerdir.²⁰ Yukarıda sebep-i te'lîfi ifade edilen eser de bu maksat ile kaleme alınmış akâidnâme türünde bir eserdir.

2.7. Dil ve Üslûp Özellikleri

Eserin dili incelendiğinde oldukça sade bir dil ve üslûpla yazıldığı görülmektedir. Temel maksadın öğreticilik olması hasebiyle tercümede sanat endişesi güdülmeyeceği anlaşılmaktadır.

Şair, dinî bir ıstılah olarak kullandığı kelimelerin haricinde Arapça veya Farsça kelimeleri eserinde yoğun olarak kullanmamıştır. Tuttuğu bu yolla eserin rahat anlaşılmasını temin eden şair, diğer ahenk unsurlarını da kullanarak metnin akılda kalmasını sağlamaya çalışmıştır.

¹⁹ Eserin transkripsiyonlu metninde aruz ile ilgili eksiklikler dipnotta belirtilmiştir.

²⁰ Akçay, *Türk Edebiyatında Manzûm Akâidnâmeler: İnceleme Metin*, 99.

Metnin tamamı harekeli olarak yazılmış olmakla birlikte imlada baştan sona kadar bir ikilik göze çarpmaktadır. Kimi sesler, harekeli olan metinde yuvarlak ünlü ile gösterilmiş olmasına rağmen aynı kelime farklı bir yerde düz ünlü ile belirtilmiştir. Bu ikiliğin en bariz örneklerinden biri “değil”in yazılışında görülmektedir. Kelime, kimi yerde “ دکل ” şeklinde harekelendirilmiş olmasına rağmen kimi yerde “ دکل ” biçiminde harekelendirilmiştir.

Kelimelerin dışında tamlayan ve bildirme eklerinin imlasında da aynı ikilik göze çarpmaktadır. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra kaleme alınmış olan Türkçe metinlerde genellikle eklerin düzleştiği düşünülmüş ve bu sebeple yapılan çalışmalarda metinler bu hususa dikkat edilerek transkribe edilmiştir. Eserin 1154/1741-1742 yılında istinsah edildiği düşünüldüğünde ortaya çıkan bu ikilik daha net anlaşılmaktadır.

Eserin başında sanki daha önce başka bir konudan bahsedilmiş olduğu hissi vardır.²¹ Bu nedenle *bessmele*, *hamdele* ve *salvele* gibi bölümler eksiktir.

Eserde ayet mealleri verilmeden önce, gelecek olan ibarenin ayet meali olduğu bilgisinin özellikle veriliyor olması bu hususta da bir öğretim gayesinin ön planda olduğu hissini uyandırmaktadır. Görünüşe göre bu suretle okuyucunun ayet meallerini daha dikkatle mütalaa etmesi temin edilmeye çalışılmıştır. Bu hususa bir örnek beyit şudur:

Anlarıñ hakkında Tañrı Te‘ālā buyurur

Kim kitābiler anı cümle bilür (b. 36)

Kimi akâidnâmelerde olduğu gibi emir kipindeki fiillerle okuyucunun dikkatini çekme gayreti bu eserde de görülmektedir.

Dîñle sekizinci ey şāhib-nażar

Kim biz ikrār itmişizdir mu‘teber (b. 114)

Şair, kimi zaman *ey azîz*, *ey dede* gibi ibarelerle eserdeki üslûbunu hasbihâl tarzına yaklaştırmıştır.

Hağ kelāmında buyurdı ey ‘azîz

Hağkı bātıldan kılupdur hoş temiz (b. 44)

Bu husus, ilk beyitte geçen “geldik” fiilinden de anlaşılabilir.

Eserin 178. beyti ile başlayan son dört beyitlik kısmı ise *duânâme* tarzındadır. Örnek bir beyit şöyledir:

Ey Hudāyā ‘afv kıl tağşirimüz

Hem rızāna yoldaş it tedbîrümüz (b. 178)

²¹ Bu husus ile ilgili bilgi, muhteva incelemesinde verilmiştir.

Dil ve üslûp ile ilgili değinilebilecek bir başka husus eserdeki ayetlerdir. Orijinal esere uygun olarak eserde yirmi ayete başvurulmuştur. Ayetlerin yazımında da tıpkı beyitlerde olduğu gibi aralıklı yazı tercih edilmiş olmasına rağmen şairin bu kısımlarda bir vezin endişesinin bulunmadığı görülmektedir.

2.8. Muhtevası

Müellif, eserinde İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin *el-Vasıyye* adlı eserindeki muhtevayı esas almış ve eseri manzum olarak tercüme etmiştir. Eserde itikadî esaslar ile ilgili on iki vasiyet yer almaktadır ve eser, aslına uygun bir şekilde sıralama değiştirilmeden tercüme edilmiştir.

Tercümenin adında geçen ve yukarıda da bahsi geçmiş olan "Nukırrû" yani "ikrar ederiz" ibaresinden anlaşılacağı üzere eserde ikrarın çok mühim olduğuna vurgu yapılmıştır. Her bir esasın ifadesinde "ikrar ideriz" ibaresi bu yüzden yer almış olmalıdır.

Eserin "Geldik imdi maşşadı söylemege" mısrası ile başlaması, giriş bölümünün eksik olduğunu düşündürmektedir. İkinci beyitten itibaren ise rivayet edilen bilgi okuyucuyla paylaşılmaya başlanmıştır. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, dönemin halifesi olan Mansûr bin Ca'fer tarafından Bağdat'a davet edilmiştir. Halife, kadı olması teklifinde bulunmuşsa da Hz. İmam bu teklifi reddetmiştir. Üç kez yapılan teklifi reddetmesi üzerine Hz. İmam işkence görmüştür. Bunun üzerine Ebû Hanîfe, istişare etmek için izin istemiş ve önde gelen talebelerinden Ebû Yusuf ile görüşmüştür. Ebû Yusuf, insanların onun ilminden istifade edebilmesi için İmâm-ı A'zam'a bu işi kabul etmesini tavsiye ettiyse de onun telkini de karşılık bulmamıştır. Kadılık teklifini tekrar reddeden Hz. İmam, yine hapse atılmış ve işkence görmüştür. Bu esnada Ebû Hanîfe 70 yaşındadır ve artık hastalanmıştır. Bunun üzerine yakınları başına toplanmış ve ondan ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at yolu ile ilgili nasihat istemişlerdir. Hz. İmam, doğrularak ehl-i sünnet mezhebinin on iki esası olduğunu, bir kimsenin bu hasletler üzere bulunduğu ahiret gününde nimete kavuşacağını, itikadında hata olmaması bidat ehlinin için arzu ve isteklerine uymaması icap ettiğini, Allah'ın rızasını kazanmak için bu esaslara sıkı sıkıya bağlı bulunmak gerektiğini ve bu vesile ile bu kaidelere uymuş olanlara Hz. Peygamber'in kıyamet gününde şefaate edeceğini ifade etmiştir. Tüm bu kısım, eserde 2-28. beyitler arasında işlenmiştir.

29. beyitle başlayan on iki esasın ifade edildiği tercüme kısımda ilk olarak imanın ne olduğu tarif edilmiştir. Hz. İmam'ın tarifine göre iman; dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. Bu kısımdaki beyitlerden anlaşılacağı üzere sadece ikrar, iman değildir. Eserin bu kısmında yalnızca bilmenin iman etmek olmadığı, gönül ile bilinse dahi dil ile ikrar edilmediğinden bu kimselerin şüphesiz küfür içinde zelil ve hasetleriyle hasta oldukları belirtilmiştir. Bunun sebebi olarak Münâfikûn ve Bakara sûrelerinden ayetler gösterilmiştir. Zira bu ayetlerde "Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler."²² ve "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."²³ buyurulmuştur. Bu kısmın devamında 37. beyitle birlikte imanda artma ya da eksilme olmayacağı, zira imanın artmasının ancak küfrün azalmasıyla; eksilmesi ise küfrün artmasıyla

²² el-Münâfikûn 63/1.

²³ el-Bakara 2/146.

olabileceği ifade edilmiştir. Bu kısımda verilen bilgilerden bir mümin ve kâfir tanımı da çıkarılabilmektedir. Mümin; imanında şüpheye düşmeyen ve gerçekten Allah'a inanmış olan kimsedir. Kâfir ise küfür içinde olan ve gerçekten Allah'ı inkâr edendir. Bunun delili için de yine Kur'ân-ı Kerîm'e başvurulmuştur. "İşte gerçek müminler onlardır."²⁴ ve "İşte onlar gerçek kâfirlerdir."²⁵ ayetleri, bu kısımda telmihte bulunulan ayetlerdir.

On iki esasın ilki olan iman bahsinin devamında Hz. İmam'ın fikhî meselelerde bugün dahi gündeme gelen sözleri izah edilmiştir. Hz. Peygamber'in ümmetinden olmakla birlikte günah işleyen veya isyankâr olan kimselerin mümin oldukları ve kâfir olmadıkları bu kısımda anlatılmıştır.

el-Vasıyye'de geçen amel ve iman ile alakalı bilgiler ise 47. beyitle birlikte tercüme edilmeye başlanmıştır. Hz. İmam, amel ve imanın birbirinden ayrı şeyler olduğunu belirtmiştir. Müminin kimi zaman dalalet düşmesi, bu hususta bir delil olarak söylenmiştir. O hâlde kişinin imanı sabittir ve ondan gitmez. Bu duruma âdet gören bir kadından namaz ve oruç muafiyetinin kaldırılması örnek olarak verilmiştir. Buna benzer bir şekilde fakir bir kimsenin zekât vermesi gerekmediğinin söylenmesi de caizdir. Zira bunun söylenmesi, "Fakirin iman etmesi gerekmez." demek değildir.

On iki esasın ikincisi, 55. beyitle birlikte ifade edilmeye başlanmıştır. Bu esasta ilk olarak, hayrın ve şerrin Allah'ın takdirinde olduğu belirtilmiştir. Bir kimse, hayrın ve şerrin Allah'ın takdirinde olduğunu reddederse o zaman Allah'ı ve tevhit inancını inkâr etmiş olacaktır.

58. beyitle birlikte amellerin *farîza*, *fazîlet* ve *ma'siyet* olarak üçe ayrıldığı ifade edilmiş ve bu mefhumların tanımı yapılmıştır. *Farîza*; Allah'ın emri, dileği, sevgisi, rızası, yaratması, hükmü, ilmi, kulunu irade ve rızasına uygun amel işlemeye muvaffak kılması, takdiri ve bunu Levh-i Mahfûz'da yazmış olması iledir. *Fazîlet*, Allah'ın emri ile olmaz; ancak hükmü, Allah'ın ilmiyledir. Allah'ın iradesi, muhabbeti, rızası, yaratması, kulunu irade ve rızasına uygun amel işlemeye muvaffak kılması, kazası, takdiri ve bunu Levh-i Mahfûz'da yazmış olması, *fazîlet* olan amellerin sonucudur. *Ma'siyet* de emirle hasıl olmaz. Allah'ın zorlaması ile değil dileği iledir. *Ma'siyet*; Allah'ın iradesi, rızası ve muhabbeti olmadığı hâlde kazası, iradesi, takdiri, ilmi, kulun Allah'ın ihsan ve lütfundan mahrum kalması, Levh-i Mahfûz'da yazmış olması iledir.

Hz. İmam'ın belirttiği üçüncü esas, "Arşa istivâ etmiştir."²⁶ ayeti üzerinedir. Burada bahsi geçen istivâ, Allah'ın zatının âlemlerle ilgisini içeren bir sıfattır. Ayet içerisindeki bu vasıf da İbn Abbas'tan rivayetle açıklanmıştır. İstivâ; düzgün ve eşit olmak, oturup yerleşmek, karar kılmak, tahta oturmak, hâkim olmak gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de istivâ mefhumu, iki ayette semaya, yedi ayette ise arşa yönelik bir eylem olarak Allah'a nispet edilmiştir. Ayetlerde ifade edildiğine göre Allah, yeri yaratmasının ardından gökleri yaratmak üzere yönelip onları yedi kat olarak düzenlemiş, daha sonra da arşa istivâ etmiştir. Bu mefhum üzere tartışmalar hicrî ikinci yüzyılda başlamıştır. İstivânın hakikati ve Allah'a nispeti hakkında o dönemden beri

²⁴ el-Enfâl 8/4.

²⁵ en-Nisâ 4/151.

²⁶ et-Tâhâ 20/5.

önemli görüşler ortaya atılmıştır. Bu vasıfla ilgili; Allah'ın göklerin üzerinde duran ve meleklerce taşınan arşa oturduğu, istivânın Allah'ın nasıl ve ne türlü olduğu bizlerce bilinmeyen bir vasfı olduğu, Allah'ın arşın üzerinde ve göklerin ötesinde bulunduğu, esasında bu vasfın Allah'ın tüm varlıkları hükümler altına alıp yönettiği anlamına geldiği gibi farklı görüşler ileri sürülmüştür.²⁷ Eserde bahsi geçen istivâ, ileri sürülen görüşlerde olduğu gibi yaratılmış olanlardaki gibi değildir. Zira Allah, ihtiyacı olmadığı hâlde istivâ eder. Arşı ve diğer şeyleri yaratan, âlemleri var eden ve koruyan da yine Allah'tır. Eğer Allah yaratılmış olanlar gibi başka şeylere muhtaç olsa idi bu kadar eseri yaratmaya gücü olmazdı. Allah, âlemi tedbir ve icat eden, arşını su üzerine inşa etmiş olandır. Esere göre eğer O'nun bir oturmaya ihtiyacı olsaydı bu hâlde arşın yaratılmasından önce Allah'ın nerede olduğu sorusu ortaya çıkardı.

Dördüncü esas, Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın kelamı olduğu hakkındadır. Bu kısımda verilmiş olan bilgilere göre Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın zatının aynısı olmayan ancak zatından ayrı da düşünülmemeyecek olan, O'nun zatının sıfatı, Hz. Peygamber'e bildirmesi için indirilmiş, mushaf içinde yazılı, dilde ve gönülde olan, ezberlenen, her bir ayetinin dinen tartışılması caiz olmayan delil hüküm olduğu kelimadır.

İmâm-ı A'zam'ın *el-Vasıyye*'de bildirdiğine göre mürekkep, kâğıt ve yazının her biri mahluktur. Çünkü bunların hepsi kulların eylemlerinin sonucunda ortaya çıkmaktadır.²⁸ Allah'ın kelamı, kadim olup sonradan yaratılmış değildir. Kur'ân-ı Kerîm'in harfleri, ayetleri ve yazısı, Kur'ân'ın manasını tamamıyla bildirmektedir. Diğer yandan Allah'ın kelamı, şüphesiz O'nun zatıyla kaimdir. Bunların tamamına kelamın manasını anlamaları için kulların ihtiyacı vardır ve harf, ayet ve yazı ile bu manayı idrak ederler. Zira Kur'ân'ın adı mutlaktır ve mana onu anlamaya yarayan bir ölçüttür. Eğer bir kimse Kur'ân-ı Kerîm'e mahluk derse o kimse kâfir olur. Allah'ın kelamı, okunmasa veya ezberlenip yazılmasa dahi yok olmaz. Bu konuda hiçbir surette şüphe edilmemesi gerekir.

Beşinci esas, Hz. Peygamber'den sonra ümmetin fazilet sahibi olanları hakkındadır. Hz. Peygamber'den sonra ümmet içinde en faziletli olanlar, önce Hz. Ebû Bekir, sonra Hz. Ömer, sonra da Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Zira bahsi geçen din büyükleri, önce iman etmiş olanlardır. Onların diğer kimselerden daha faziletli olmalarına da "Önde olanlar, (erdem, amel ve ödülde) önde olanlar, işte onlar Allah'a yakın olanlardır."²⁹ ayetleri delil gösterilmiştir. Her mümin ve takva sahibi kimse onları sever. Onları sevmeyen kimseler ise uğursuz, münafık, kötü huylu ve zalimdirler.

Altıncı esas, kulların amelleri, mesleği ve ikrarı ile yaratılması hakkındadır. Bir işi yapan Allah'ın mahluku olduğundan o kimsenin yaptığı iş de mahluktur ve onun mabudu da bu vesile ile Allah'tır.

²⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "İstivâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/402-403.

²⁸ İncelemeye konu olan tercüme eserde kulların eylemlerinin sonucunda ortaya çıkmasından dolayı mürekkep, kâğıt ve yazının her birinin mahluk olduğuna dair geçen bilgiler verilmemiştir. Burada bahsi geçen bilgiler için bk. Yörükan, *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebû Hanîfe ve İmam Ebû Mansûr-ı Mâturidî*, 193; Öz, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 66-67.

²⁹ el-Vâkıa 56/10-11.

Yedinci esas, mahlukatın Allah tarafından yaratılmış olması ile ilgilidir. Mahlukat, beyitlerde geçtiği üzere aciz, güçsüz ve zayıf olarak yaratılmıştır. Bunların tamamının yaratıcısı, bağışlayıcısı ve rızıklandırıcısı Allah'tır. Buna delil olarak üç ayetten kısımlar gösterilmiştir: “Sizi Allah yarattı. Sonra sizi rızıklandırandır. Sonra sizi öldürecek, sonra da sizi (tekrar) diriltecek olandır. Sonra O'na götürüleceksiniz.”³⁰ Dünyada kazanç sağlamakla birlikte malı helalinden elde etmek de yine helaldir. Haramdan mal elde etmek ve kazanmak ise haramdır.

İnsanlar, üç kısma ayrılmıştır. Bunların ilki, her yönüyle içten olan ve temiz iman sahibi Müslüman kimsedir. İkincisi bile bile inkâr içinde bulunan kâfirdir. Üçüncüsü ise haddini aşan münafıktır. Allah, müminlere ameli, kâfirlere Müslüman olmayı ve münafıklara ise ihlas üzere olmayı farz kılmıştır. “Ey insanlar! Yaratan Rabbinize kulluk edin!”³¹ ayetiyle müminlere Allah'ı bilmeleri ve buyruklarına uymaları, kâfirlere Müslüman olmaları ve münafıklara ise ihlas bulmaları emredilmiştir.

Sekizinci esas, *istitâat* kavramı üzerinedir. “Güç yetirmek, bir işi yapacak güce sahip olmak” anlamına gelen *istitâat* kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de kırk iki yerde fiil kalıbında geçmektedir. Bu ayetlerden insanın nisbî bir *istitâate* sahip olduğu anlaşılmaktadır. İnsan, Allah'tan gelen buyrukları yerine getirme gücüne sahip kılınmıştır.³² Ancak ilâhî emrin yerine getirilmesinde bu gücü sarf etmesi gerekmektedir. Ayrıca onun bilhassa beşerî sınırları aşan eylemleri yerine getirme gücü de yoktur. Diğer bir ifadeyle insan her işi yapamaz. Aynı hususa hadîs-i şerîflerde de dikkat çekilmiştir. Hadislerde geçen bilgiye göre de insan belli fiilleri yerine getirmeye muktedir kılınmıştır.³³

İstitâat, bir işten önce ya da sonra değildir ve yapılacak fiil ile birlikte dir. Eğer işten önce ya da sonra olsaydı kişi Allah'tan müstağnî olurdu. İnsan, eğer ihtiyacı esnasında *istitâatten* müstağnî olsa idi bu durum, “Allah zengindir, siz ise yoksulsunuz.”³⁴ ayetine muhalif olurdu. Ayette de geçtiği üzere Allah zengin, kullar ise fakirdir. Ayrıca baştan sona insan Allah'a muhtaçtır. Allah'ın yardımı olmasaydı ve *istitâat* fiilden sonra olsaydı, insan dünyada hiçbir iş başaramazdı. Zira herhangi bir eylemi yapabilecek takati kendinde bulamazdı.

Dokuzuncu esas, mestler üzerine mesh etmenin cevazı ile ilgilidir. Bir yere yerleşmiş bir kimse için bir gün ve bir gece, misafir için üç gün ve üç gece mestler üzerine mesh etmek caizdir. Bu cevazı inkâr edenlerin kâfir olmasından korkulur. Çünkü bununla ilgili bir hadis de varit olmuştur. Ayrıca konu ile ilgili ayetler de vardır. Bununla ilgili cevaz, kişinin sefere çıktığı zaman orucu tutmaması ve namazı kısaltması hakkındadır. Bu ayetlerden oruç ile ilgili olanı, “İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar.”³⁵ ayetidir. Ayet, sefer hâlinde oruç tutulmamasının bir vebali olmadığı ile ilgilidir. Namazın kısa tutulması ile ilgili

³⁰ en-Nahl 16/70; el-Bakara 2/28; er-Rûm 30/40.

³¹ el-Bakara 2/21.

³² İmâm-ı A'zam'ın insan anlayışı hakkında ayrıca bk. Mustafa Yıldız, “İmâm-ı Â'zam'ın İnsan Anlayışı”, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 3 (2015), 78-97.

³³ Yusuf Şevki Yavuz, “İstitâat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/399.

³⁴ el-Muhammed 47/38.

³⁵ el-Bakara 2/184.

olanı ise "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kısaltmanızda size bir günah yoktur."³⁶ ayetidir. Burada bahsi geçen ise dörder rekât olan farzların ikisinin affedildiği ve ikisinin kılınması gerektiğidir. Kişinin hasta olması ya da seferde bulunması ile namazı kısaltması veya orucu tutmaması hususlarında verilen ruhsatlar bu şekildedir.

Onuncu esas, Allah'ın kaleme yazmayı emretmesi hakkındadır. Bu emrin üzerine kalem, "Ne yazayım ya Rabbi?" diye sormuştur. Allah, bunun üzerine kaleme kıyamete kadar dünyada olacakları yazmasını emretmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de "Yaptıkları her şey defterlerde kayıtlıdır. Büyük küçük hepsi satır satır yazılmıştır."³⁷ buyurulmuştur.

On birinci esas, kabir azabı ve kıyamet günü olacaklar hakkındadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Tevbe Sûresi'nde geçen bir ayet, kabir azabına dair bir delildir: "Onları iki defa cezalandıracağız."³⁸ Münker ve Nekîr adlı meleklerin kabirde soru soracak olmaları haktır. Bunun hak olduğuna dair hadisler de vardır.

Cennet ve cehennem kendi ehilleri için yaratılmıştır. Allah, her birinin ehline sonsuz hayat vermiş olduğundan onlar orada yok olmayacaklardır. Cennet, müttakiler için; cehennem ise kâfirler için hazırlanmıştır. Mizanın hak olduğu da bilinmelidir. Bununla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de "Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız."³⁹ buyurulmuştur. Kıyamet gününde mizan kurulacak ve adalet üzere her iş tamam olacaktır. Bu esnada amel defterleri verilecektir. Bu hususla ilgili ise "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"⁴⁰ emrolunmuştur. Amel defterleri sahiplerine verildikten sonra herkese kendi kitabını okuması ve kişinin kendini sorguya çekmesi emredilecektir.

On ikinci esas ise kıyamet gününde kulların Allah'ın didarını görmesi, Hz. Peygamberin büyük veya küçük günahları işlemiş olanlara şefaate edeceği, Hz. Ayşe'nin Hz. Hatice'den sonra müminlerin annesi olması, Hz. Ayşe'ye iftira edilmemesi, cennet ehlinin cennette ve cehennem ehlinin cehennemde ebedî kalacakları hakkındadır.

Allah, mahşer gününde vücudu toprak hâlinde bulunan tüm ölüleri diriltecektir. Mahlukat, bir günde dirilecek olsa da bu süre, elli bin dünya yılınıdır. Allah, bu vesile ile kullarının sevap, ceza ve hukukunu ifa ve kaza eder. Nitekim kulların diriltilmesi hususunda "Allah, muhakkak kabirde yatanları diriltecektir."⁴¹ buyurulmuştur.

Cennet ehlinin herhangi bir cihet, nicelik, nitelik veya keyfiyet olmaksızın Allah'ı görmeleri haktır. Allah'ın yüzünü görecektir olan kimselerin yüzleri ahirette gülecektir. Bu husus hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de "Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parılayacak."⁴² buyurulmuştur.

³⁶ en-Nisâ 4/101.

³⁷ el-Kamer 54/52-53.

³⁸ et-Tevbe 9/101.

³⁹ el-Enbiyâ 21/47.

⁴⁰ el-İsrâ 17/14.

⁴¹ el-Hac 22/7.

⁴² el-Kiyâmet 75/22-23.

Mahşer günü Hz. Peygamber, üzerinde açık hüküm bulunan büyük günahları işlemiş olanlara veya hakkında açık hüküm olmayan küçük günah işlemiş olanlara muhakkak şefaate edecektir. Hz. Ayşe, Hz. Hatice'den sonra müminlerin annesidir ve o, Hz. Hatice'den sonra kadınların en faziletlisi, âlimi ve kemalat sahibi olanıdır. O, şüphesiz günah ve zinadan uzaktır. Her kim onun zina ettiğini söyleyip ona iftira ederse o kimse zina çocuğu olur. Zira onlar cennette daimî olarak kalacak ve oradan çıkmayacak kimselerdendir. Kur'ân-ı Kerîm'de cennet ehli ile ilgili "İşte onlar da cennetliklerdir; onlar orada ebedî kalacaklardır."⁴³ ve cehennem ehli hakkında ise "İşte bu kimseler cehennemliklerdir; onlar orada ebedî olarak kalırlar."⁴⁴ buyurulmuştur. Cennete gidenlerin cennetten çıkmayacakları gibi cehennem ehli de oradan çıkamayacaklardır. Bu nedenle müminler yücelik ve devlet; kâfirler ise hakirlik ve hasret ehli olacaklardır.

İmâm-ı A'zam'ın *el-Vasiyye* adlı eserine dair yapılan tercüme burada nihayete ermiştir.

Çün İmâm A'zam tamâm itdi sözi

Ṭutdı pes Hâkdan yaña gönül gözi (b. 168)

beytiyle şair, eserin ana çatısının tercümesini tamamlamıştır. Bundan sonraki kısım ise Hz. İmâm'ın vefatı ile ilgilidir. Şair, bu beyitlerin ardından ise kendisi ile ilgili bilgi vermiş ve son olarak geleneğe uygun bir şekilde dua ederek eserini tamamlamıştır. Şair, ilk olarak kusurlarının bağışlanması ile Allah'ın rızasını kazanmayı dilemiştir. Şairin bir isteği de din büyüklerinden ve doğru yoldan ayrılmamaktır. Allah'ın cemalini görmeyi isteyen şair, bunun için Hz. Peygamber'i vesile etmiştir. Şair, eserin son beytinde ise işin Allah'ın yardımı ile tamamlandığını belirterek Hz. Peygamber'e salat u selamda bulunmuştur.

2.9. Transkripsiyonlu Metni

(fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

- [1b] 1 Geldik imdi maqşadı söylemege
Bü Hânife izini izlemege
- 2 Râviler şöyle rivâyet eyledi
İşbu aḥbârı ri'âyet eyledi
- 3 Varidi Manşûr bin Ca'fer benâm
Hâki-yi Bağdâd idi ol şâz-kâm
- 4 Da'vet itdi Kûfeden ol serveri
Tâ ki Bağdâda ilettdi ol eri

⁴³ el-Bakara 2/82.

⁴⁴ el-Bakara 2/81.

- 5 Anda oldılar biraz müddet bular
 ʿĀķibet Mañşûrı gör kim ne kılar
- 6 Kāđı olğıl didi ibrām eyledi
 Bū Ĥanife anı ilzām eyledi
- 7 Olmazam didi vü kaçdı ol zamān
 Ĥayrıla yine getürdiler revān
- 8 Didi üç defʿa kabûl itgil kaçā
 Kāʿil olmadı virmedi rızā⁴⁵
- [2a] 9 Şoñra kamçı urdılar yüz kez aña
 Didi mühlet viriñüz bir dem baña
- 10 Tā ki aşhābımla kılam meşveret
 Hem kabûl olur mı görem maʿzeret
- 11 Pes Ebū Yūsufı tanışdı İmām
 Didi Bū Yūsuf bu vechile kelām
- 12 Ger kabûl iderseñiz siz bu işi
 Nefʿ bula didi sizden her kişi⁴⁶
- 13 Döndi ol Bū Yūsufa kıldı nazār
 Hem ġađab kılup eyitdi yā püser
- 14 Kāđı olasın gibi sen ʿāķibet
 Buluben dünyāda ĥükm ü menzilet
- 15 Yine daʿvet itdiler kâđılıġa
 Virmedi kaçdı gönül rāzilige
- 16 Pes tutuben ĥaps kıldılar anı
 Ol ĥapisde key zaʿif oldu teni
- 17 İrmiş idi ʿömri yetmiş yaşına
 Kim bu işler geldi anuñ başına
- 18 Ĥaste oldu mevt çün oldu yakīn

⁴⁵ Mısra, vezne uymamaktadır.⁴⁶ Mısra, vezne uymamaktadır.

Kim yalancıdur münâfıklar haķır

Қаллаһу Те'ālā vallāhu yeşhedü inne'l-münâfikine le kâzibün⁴⁷

33 Yalnız bilmek hem imān olmadı

Çün kitābiler müsülmān olmadı

34 Gerçi bilürleridi göñül ile

Lik ikrār itmediler dil ile

35 Lā-cerem küfr içre kaldılar zelil

Hem ḥased renciyle oldılar 'alil

36 Anların ḥaķķında Tañrı Te'ālā buyurur⁴⁸

Kim kitābiler anı cümle bilür

Li-ķavlihi Te'ālā ellezine āteynāhumü'l-kitābe ya'rifūnehu kemā ya'rifūne
ebnā'ehum⁴⁹

37 Hem biliñ olmaz imān yetrüküm (? يترؤكؤم)

Artmaķ eksilmek olmaz iy dedem⁵⁰

38 Ger cā'iz olaydı izdiyād⁵¹

Olaydı noķşān küfrile ziyād

39 Ya aña noķşān taşavvur olaydı

Olmaz illā küfre artmaķ olaydı⁵²

[3b] 40 Şaḥş-ı vāḥid ḥālet-i vāḥide teh (?)⁵³

Nite mü'min kāfir ola ey dede

41 Mü'minin ḥaķķā bilün bellü beyān

Şübhesiz mü'mindürür gizlü 'ayān

42 Kāfiri ḥaķķan biliñ kāfirdürür

Āḥiretde ḥāsi-yi ḥāsırdurur

43 Yoķdurur imānda şek iy mü'minān

⁴⁷ "Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler." el-Münâfikûn 63/1.

⁴⁸ Mısra, vezne uymamaktadır.

⁴⁹ "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar." el-Bakara 2/146.

⁵⁰ Mısra, vezne uymamaktadır.

⁵¹ Mısra, vezne uymamaktadır.

⁵² Beyit, vezne uymamaktadır.

⁵³ Mısra, vezne uymamaktadır.

- Nitekim küfr içre yok şekk ü gümān
- 44 Hāḡ kelāmında buyurdı ey ‘azīz
Hāḡkı bāḡıldan ḡılıpdur ḡoş temiz
Li-ḡavlihi Te‘ālā ulā’ikehümü’l-mü’minüne ḡaḡḡan⁵⁴ ulā’ikehümü’l-
kāfirüne ḡaḡḡan⁵⁵
- 45 Hem Muḡammed ümmetinden ey aḡī
Mücrim ü ‘āḡī olanlar ey saḡī
- 46 Kāfir olmazlar ḡamu mü’mīn ḡurur
Çün Hāḡın birliğine mūḡındurur
- 47 Hem ‘amel īmānıla bir olmadı
Birbirinüñ ḡayrıdur ol sermedi
- 48 Niçe evḡāt içre mü’mīnden ‘amel
Mürtefi‘ olur bilā-zeyḡ u zēḡal
- 49 Līk dinmez kendi īmānı anuñ
Zīra kim ḡābitdür iḡānı anuñ
- [4a] 50 Hā’izadan Hāḡ Te‘ālā ref‘ ider
Zaḡmeti beş namāzıñ def‘ ider⁵⁶
- 51 Līk ref‘ itmez anuñ īmānını
Hem buyurmaz terk ide īmānını
- 52 Hā’izaya ol Resūlullāh didi
Şavmı ḡo ḡoñra ḡazā eyle didi
- 53 Dimedi terk eylegil īmānını
Hem ḡazā it ḡoñra ḡurtar cānını
- 54 Yā faḡīr içün zekāt olmaz dinür
Pes anuñ īmānı olmaz mı dinür
- 55 Hem **ikincisi** budur bellü beyān

⁵⁴ “İşte gerçek müminler onlardır.” el-Enfāl 8/4.

⁵⁵ “İşte onlar gerçek kâfirlerdir.” en-Nisâ 4/151.

⁵⁶ Mısra, vezne uymamaktadır.

- Kim biz ikrâr ideriz gizlü 'ayân
- 56 Hayrı şerri Hağdurur tağdîr iden
Şerri ğayrıdur dise tağdîr iden
- 57 Kâfir olur Tañrıya bâtil olur
Varısa tevħîdi hem zâ'il olur
- 58 Hem 'ameller üçdür ikrâr ideriz
Dilimizde bunı tekrâr ideriz
- 59 İşit imdi kim farîzadur biri
Hem fazîlet ma'şiyetdür ol biri
- 60 Bu farîza Tañrınıñ emriyledür
Dilegi vü sevgüsiyle biledür
- [4b] 61 Hem rızâsıyla taħlikiyladur
Hükmi vü 'ilmi vü tevfiķı iledür⁵⁷
- 62 Dağı tağdîri iledür fi'l-ezel
Levh-i maħfûzda yazupdur Lem-yezel
- 63 Ol fazîlet olmaz emrullâh ile
Lîk olur hükmi 'ilmullâh ile⁵⁸
- 64 Hem meşî'et hem muħabbet hem rızâ
Ola tevfiķ yaratmağ hem każâ⁵⁹
- 65 Levh-i maħfûz üstüne hem yazması
Oldılar aña muķârin cümlesi
- 66 Ma'şiyet hem hâşıl olmaz emr ile
Dilegiyledür degildür cebr ile
- 67 Hem każâsıyla meşî'et 'ilm ile
Lîk tevfiķ muħabbet yok bile
- 68 Hem olur tağdîriyle yok rızâ

⁵⁷ Beyit, vezne uymamaktadır.⁵⁸ Mısra, vezne uymamaktadır.⁵⁹ Mısra, vezne uymamaktadır.

- Hem olur *hizlān* ile *nā-sezā*⁶⁰
- 69 Levh-i maḥfūzda kitābet buluna
Maḥv idiser ger inābet buluna
- 70 Ger işit **üçüncü**sin eydem saña
Kim biz ikrār ideriz öñden soña
- 71 Ya‘ni Allāh ‘*ale*’-‘*arşi*’*stevā*⁶¹
İbn Abbās didi kim bu istevā
- [5a] 72 İstevāyı halk gibi olmaz didi
Cümlesi ḥācet için olmaz didi
- 73 ‘Arş ğayrı ‘arş oldur yaradan
Ḥıfz idüp ‘ālemleri hem var iden
- 74 Halk gibi ger ğayra muḥtāc olaydı
Bunca şun‘a nice kādır olaydı⁶²
- 75 ‘Ālemi tedbīr idüp icād iden
‘Arşını şu üstüne bünyād iden
- 76 Ger cülūsa ihtiyācı olaydı
‘Arşı halk itmezden evvel kanda idi⁶³
- 77 Hem budur **dördüncü** ikrār eyledik
Ya‘ni Qur‘ān Ḥaḳ kelāmıdur didük
- 78 Hem şifattır zātına ‘*azze vü celle*⁶⁴
‘Aynı ğayrı degildür fi’l-ezel
- 79 Vaḥydür tenzīl itdi Aḥmede⁶⁵
Bildüre tā aḥmere vü esvede
- 80 Yazıludur muşḥaf içre dilde hem
Oḳunur ezberlenür gönülde hem

⁶⁰ Beyit, vezne uymamaktadır.

⁶¹ “Arşa istivā etmiştir.” et-Tāhâ 20/5.

⁶² Beyit, vezne uymamaktadır.

⁶³ Mısra, vezne uymamaktadır.

⁶⁴ Azîz ve şâmi yüce olsun!

⁶⁵ Mısra, vezne uymamaktadır.

- 81 Ol hülûl itmez kûlûb içre velî
Her bir âyâtı durur naşş-ı celî
- 82 Hâberiyle kâğıd yaradılmışdurur⁶⁶
Zîra bu maşnû' 'abid olmuşdurur
- [5b] 83 Bu kelāmullāh yaradılmış degil
Hem kâdimdür şoñradan olmuş degil
- 84 Hârf-i âyât-ı kitâbet hem kelām
Bildürür ma'nâ-yı Qur'ânı tamām
- 85 Yoğsa Allāhuñ kelāmı iy civān
Zâtı ile oldı kâ'im bî-gümān
- 86 Kullarıñ var ihtiyâcı bunlara
Tâ ki ma'nâ zâhir ola anlara
- 87 Zîra mefhûmın anuñ bellü beyān
İşbu eşyâ ile bilürler 'ayān
- 88 Çünkü Qur'ân ismi hem ıtlāk ola
Nazmıla ma'nâ aña mışdāk ola
- 89 Bir kişi dirse yaradılmış aña
Kâfirî billāh olur digil aña
- 90 Zâ'il olmaz bu kelām oğunmadan
Hem dağı hıfz olunup yazılmadan
- 91 Zâ'il olmaz Hâkdan ol hiçbir zamān
İ'tikâdât kılmağıl zann u gümān
- 92 Hem **beşincisine** ikrār eyleriz
Dilimizde bunu tekrār eyleriz
- 93 Çün vefât itdi Resûl-i Kird-gār
Ümmet içre efđal oldı Yâr-i Ğār
- [6a] 94 İntikāl itdi Ebū Bekr-i taķī

⁶⁶ Mısra, vezne uymamaktadır.

- Efḍal oldı pes ‘Ömer aqvā taḳī
- 95 Şoñra ‘Osmān oldı hem şoñra ‘Alī
Leys Ğālib şāh-ı merdān ol velī
- 96 Her ki öñdin oldı ola fazldurur
Ğayrısından a‘lem ü ekmeldürür
Li-ḳavlihi Te‘ālā ve’s-sābıḳüne’s-sābıḳüne ulā’ike’l-muḳarrebün⁶⁷
- 97 Her ki mü’min müttakīdür ey kişi
Cümlesin sevmek olur anuñ işi
- 98 Her ki sevmez bunları bed-baht-ı şüm
Ol münāfıḳdur şaḳī vü hem zālüm
- 99 Nedürür **altıncı** nev‘i diñlenüz
Kim biz iḳrār ideriz key añlanuz
- 100 Yaradılmışdur ḳul a‘māli ile
Ḥırfetiyle daḫı iḳrārı ile
- 101 İşleyici olıcaḳ maḫlūḳı Ḥaḳ
Fi‘li hem maḫlūḳ olur ma‘būdı ḫaḳ
- 102 On ikinüñ hem **yedincisi** benām
İderiz iḳrār aña iy şāz-kām
- 103 Ḥaḳ yaratdı işbu ḫalkıñ cümlesin
Küllü ‘āciz bilemez ne ḳılasın
- [6b] 104 Yoğıdı ḫāḳatleri cümle za‘ıf
Yoğıdı ḳudretleri küllü naḫıf
- 105 Ḥaḳ Te‘ālādır bularıñ ḫālıḳı
Yarlıḡayıcısı vü hem rāzıḳı
*Vallāhu ḫaleḳaküm ümme razeḳaküm ümme yumütüküm ümme
yuḫyiküm ümme ileyhi turce‘ün⁶⁸*

⁶⁷ “Önde olanlar, (erdem, amel ve ödülde) önde olanlar, işte onlar Allah’a yakın olanlardır.” el-Vâkıa 56/10-11.

⁶⁸ “Sizi Allah yarattı. Sonra sizi rızıklandırandır. Sonra sizi öldürecek, sonra da sizi (tekrar) diriltecek olandır. Sonra O’na götürüleceksiniz.” en-Nahl 16/70; el-Bakara 2/28; er-Rûm 30/40.

- 106 Dünyada kesb eylemek oldu *helâl*
Hem *helâldan mâlî cem' itmek helâl*
- 107 Hem *harâm mâlîñ dağı cem'î harâm*
Nice kim kesbi hem olmuşdur *harâm*
- 108 Üç bölükdür bu *halâyık ey 'aziz*
Mü'min-i muhlişdür *imānı temiz*
- 109 Kāfir-i cāhiddurur küfrinde ol
Hem *münāfık*dur iki yüzlü *fuzül*
- 110 Tañrı farz itdi 'amel mü'minlere
Hem *müsülmān olmağı kāfirlere*
- 111 Hem *münāfık üzre ihlāşı 'ayān*
Farz kıldı ol kerimi *Müste'an*
- Yā eyyühe'n-nāsu'budū rabbekümüllezī hālakaküm⁶⁹ mā'nāhā yā
eyyühellezīne āminū⁷⁰*
- Eṭī'ū ev yā eyyühe'l-kāfirüne āmenū ve yā eyyühe'l-münāfıküne aḥleşū⁷¹*
- [7a] 112 Dir muṭṭali' olun baña yā mü'minīn⁷²
Hem *müsülmān oluñuz yā kāfirīn*
- 113 Hem *münāfıklara oldu bu ḥiṭāb*
İdeler *ihlāşı bulalar şevāb*
- 114 Diñle **sekizinci** ey *şāhib-naẓar*
Kim biz *ikrār itmişizdir mu'teber*
- 115 İstiṭā'at fi'l ile bile olur
Şanmağıl kim işden öñ ya şoñ olur
- 116 Ger bu öñ olsa vü hem şoñra işi

⁶⁹ "Ey insanlar! Yaratan Rabbinize kulluk edin!" el-Bakara 2/21.

⁷⁰ Kelime, metinde *āmenū* şeklindedir. Manaya göre *āminū* olarak okunmuştur.

⁷¹ Kelime, metinde *aḥleşū* şeklindedir. Manaya göre *aḥlişū* biçiminde okunmuştur. Verilen Arapça ibarede ayetin farklı grup insanlara göre manası verilmiştir. Şairin daha sonraki beyitlerde de bu bağlama göre eserine devam ettiği görülmektedir. Buna göre bahsi geçen iki satırın tercümesi şu şekildedir: "Ey insanlar! İbadet edin Rabbinize ki O sizi yarattı. Bunun manası: Ey iman edenler, itaat edin! Ve ey münafıklar, ihlaslı olun! [Yani riyakârlık yaparak zahiren mümin olmayı bırakıp samimi Müslüman olun!]"

⁷² Mısra, vezne uymamaktadır.

- Tañrıdan müstağnī olaydı kişi
- 117 İşlemekte ihtiyācsız olaydı
Hüküm ü naşsa bu muhālif olaydı⁷³
Li-kaḫlihi Te‘ālā vallāhu'l-ğaniyyü ve entümü'l-fuḫarā'u⁷⁴ ilallāhi
- 118 Haḫ ḡanīdür siz faḫīrlersiz aña
Hem daḫı muhtācız öñden soña
- 119 Ger fi‘ilden soñra ise işbu ḫāl
Pes ḫuşūli fi‘liñ olurdı muḫāl
- 120 İstiḫā‘at ger muḫārin olmasa
Haḫ Te‘ālādan ‘ināyet olmasa
- 121 Hiçbir iş başarmayaydıḫ dünyada
Zīra ḫākat yokdurur bunı ide
- [7b] 122 Geldik uş **toḫuzuncınuñ** aḫvāline⁷⁵
Hem cevāzı mesh-i ḫuf aḫvāline
- 123 İderiz iḫrār aña iy bā-şafā
Kim ediñ üstüne mesh itmek revā
- 124 Ger muḫīm olsa aña müddet tamām
Ola bir gün bir gice iy nīk-nām
- 125 Ger müsāfir olsa üç gün üç gice
Pes buña münkirleriñ ḫāli nice
- 126 Ḳorḫulur kāfir ola ol ḫabīs⁷⁶
Zīra vārid oldı anuñçün ḫadīs
- 127 Hem yaḫīn oldı tevātür sözine
Geldik ifḫār ile ḫaşrıñ sözine
- 128 Ger seferde olsa kişi ey dede
Şavmını yeye namāzın ḫaşr ide

⁷³ Beyit, vezne uymamaktadır.

⁷⁴ “Allah zengindir, siz ise yoksulsunuz.” el-Muhammed 47/38.

⁷⁵ Mısra, vezne uymamaktadır.

⁷⁶ Mısra, vezne uymamaktadır.

- 129 Bu ikisi naşş ile oldı helâl
Ger sefer itseñ yi gel olmaz vebâl
Çavluhu Te'ālā ve izā darabtüm fi'l-'arđı feleyse 'aleyküm cünāhun en taqşurū⁷⁷
- 130 Ya'ni dörder rek'at olan farzlarıñ
İkisi 'afv oldı ikisin kılıñ
- 131 Yā seferde olsañız yāhud mariz
Yiñ kazā eyles kim olmazsıñız naķiz⁷⁸
- [8a] *Femen kâne minküm meriđan ev a'la seferin fe'iddetün min eyyāmin uħar⁷⁹*
- 132 Budur **onuncı** vardır ikrārımız
Ol Qadim ü Qadir ü Settārımız
- 133 Emr kıldı yā kalem yazğıl didi
Ne yazayım pes kılam yā Rab didi
- 134 Didi Hāķ yazğıl anı kim olısar
Yevm-i haşre dek cihāna geliser
Küllü şey'in fe'alūhu fi'z-zübür ve küllü şağirin ve kebirin müsteħar⁸⁰
- 135 **On birincisin** dahı şerħ idelim
Hem 'azāb-ı kabre ikrār idelim
- 136 Olıcidur şeksiz ol olma kelil
Zira Qur'an āyeti oldı delil
Li-ķavlihi Te'ālā senu'azzibūhum merrateyni⁸¹
- 137 Münker ile hem Nekirūñ şorisı
Hāķdurur hem olısar her birisi
- 138 Vārid oldı hem eħādīs-i ħaber
Kim bunuñ hāķ olduğına iy peder
- 139 Hāķdurur cennet yaradılmışdurur

⁷⁷ "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kısaltmanızda size bir günah yoktur." en-Nisâ 4/101.

⁷⁸ Mısra, vezne uymamaktadır.

⁷⁹ "İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar." el-Bakara 2/184.

⁸⁰ "Yaptıkları her şey defterlerde kayıtlıdır. Büyük küçük hepsi satır satır yazılmıştır." el-Kamer 54/52-53.

⁸¹ "Onları iki defa cezalandıracağız." et-Tevbe 9/101.

- Ehli için hem düzülmüştür⁸²
- [8b] 140 Ehli için halk olunmuştur tamu
Fāni olmazlar bular ey ‘amū⁸³
- 141 İkisinün ehli bulmazlar fenā
Zīra Tañrı bunlara virdi beķā
Li-ķavlihi Te‘ālā fi-ķaķķi’l-mü’minine’l-cennete u‘iddet li’l-mütteķin⁸⁴
- 142 Hāķ kelāmında buyurđı ey güzīn
Cennet ihżār oldı der li’l-mü’minīn
Li-ķavlihi Te‘ālā fi-ķaķķi’l-kāfirīn en-nār u‘iddet li’l-kāfirīn⁸⁵
- 143 Hāķ buyurđı kim cehennem yā ‘itāb
Kāfir için oldı hāzır bā-‘azāb
- 144 İkisini Hāķ yaratdı bā-şavāb
Tā ki buluna şevāb hem ‘iķāb⁸⁶
- 145 Hem bilün mizān hāķdur ey ahī
Zīra añdı anı Ķur’ānda daħı
Li-ķavlihi Te‘ālā ve neğa’u’l-mevāzīne’l-kıştā li-yevmi’l-ķiyāmeti⁸⁷
- 146 Biz Ķoruz mizāndır yevme’l-ķiyām
Tā ki ‘adliyle ola her iş tamām
- 147 Hem ‘amel defterleri şunılısar
Bu kitāblar hāķdurur oķunısar
- [9a] İķrā’ kitābeke kefā bi-nefsike’l-yevme ‘aleyke Ķasībā⁸⁸
- 148 Oķusan kendü kitābıñ diyeler
Sen saña şorıcı pes sen diyeler

⁸² Mısra, vezne uymamaktadır.

⁸³ Mısra, vezne uymamaktadır.

⁸⁴ Yüce Allah’ın müminler hakkında “Cennet müttakiler için hazırlandı.” sözünden dolayı...
Satırda geçen “u‘iddet li’l-mütteķin” ibaresi, Âl-i İmrân Sûresi’ndeki 3/133. ayetten iktibastır.

⁸⁵ Yüce Allah’ın kâfirler hakkında “Cehennem kâfirler için hazırlandı.” sözünden dolayı...

Satırda geçen “u‘iddet li’l-kāfirīn” ibaresi, Bakara Sûresi’ndeki 2/24 ve Âl-i İmrân Sûresi’ndeki 3/131. ayetlerden iktibastır.

⁸⁶ Mısra, vezne uymamaktadır.

⁸⁷ “Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız.” el-Enbiyâ 21/47.

⁸⁸ “Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!” el-İsrâ 17/14.

- 149 **On ikincisi** budur iy pāk-i dīn
Kim biz ikrār ideriz fī-yevm-i dīn
- 150 Hāḡ bu ḡalkı dirgörür ölmüş iken
Çözüyüp tenler türāb olmuş iken
- 151 Bunları bir günde Hāḡ ḡoparısar
Elli biñ dünyā yılınca olısar
- 152 Hāḡdır olur li's-şevābu ve'l-cezā
Hem ḡuḡūḡı ider ifā hem ḡazā
ḡavluhu Te'ālā *innallāhe yeb'ā u men fi'l-ḡubūr*⁸⁹
- 153 Cennet ehli Hāḡḡı görmek ḡaḡdurur
Niteliksiz rü'yeti muḡlaḡdurur
- 154 Beñzedilmek siz daḡı hem nitesiz
Göriliser hem cehetsiz nicesiz
- 155 Dünyada bildikleri gibi didi
Āḡiretde bileler Hāḡḡı didi
Li-ḡavlihi Te'ālā *vücūhun yevme'izin nāḡiratün ilā Rabbihā nāḡiratün*⁹⁰
- [9b] 156 Niçe yüzler āḡiretde ḡüliser
Tañırnuñ dīzārın anda göriser
- 157 Hem Muḡammed Muḡḡafā ol pāk-i cān
ḡılısar yarın şefā'at bī-ḡümāñ
- 158 ḡılısar didi kebā'ir ehline
Hem ḡılısardur şaḡā'ir ehline
- 159 Hem ḡadīce anadan şoñra hemīn
'Ā'işe anadır ümmü'l-mü'minīn
- 160 Hem nisā-yı 'ālemīnūñ efḡalı
Oldurur hem a'lemi vü ekmeli
- 161 Hem berīdurur ḡünāhdan bī-ḡümān

⁸⁹ "Allah, muhakkak kabirde yatanları diriltecektir." el-Hac 22/7.⁹⁰ "Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacak." el-Kiyâmet 75/22-23.

- Hem zinādan t̄ahire gizlū ‘ayān
- 162 Kim zinā itdi dirise bühtān kıılır⁹¹
Hem anı diyen zinā oğlı olur
- 163 Ehl-i cennet cennet içre h̄alidūn
Ya‘ni olmazlar dađı lā-yađrucūn
*Ulā’ike ađđābu’l-cennetihum fihā h̄alidūn*⁹²
- 164 Ya‘ni mü’minler ki cennet ehlidür
Tā ebed rif‘at ü devlet ehlidür
- 165 amu ehli amu içre h̄alidūn
Kim muđalledlerdurur lā-yađrucūn
- [10a] *Ulā’ike ađđābu’n-nārihum fihā h̄alidūn*⁹³
- 166 Ya‘ni kāfirler ki amu ehlidür
Tā ebed zillet ü hasret ehlidür
- 167 Çün tamām oldu vađıyyet pes imām
Bir ‘aceb remz eyledi iy nīk-nām
- 168 **Çün İmām A‘zam** tamām itdi sözi
utdı pes Hāđdan yaña göñül gözi
- 169 Hicretiñ yüz ellisinde intiđāl
İtdi dünyādan kıluben irtiđāl
- 170 Hāđ Te‘ālā rūhını şāz eylesün
Mezhebin ‘amelde ābād eylesün
- 171 İğidüben h̄ađ u ‘ām cem‘ oldılar
Ađlađuben cümle mātem kıldılar
- 172 Pes İmām-ı A‘zamuñ şākirdleri
Ol vađıyyet üzre oldu her biri
- 173 Vech-i mesnūn üzre anı yudılar

⁹¹ Mısra, vezne uymamaktadır.

⁹² “İşte onlar da cennetliklerdir; onlar orada ebedî kalacaklardır.” el-Bakara 2/82.

⁹³ “İşte bu kimseler cehennemliklerdir; onlar orada ebedî olarak kalırlar.” el-Bakara 2/81.

- Hem mükeffen halvetinde qodılar
- 174 Nâzımı ismi Muhammeddür 'ayân
Hüccetü'l-islâm laqabdur cāvüzân
- 175 Nâmı meşhûrdurur bürhân-ı dîn
Meslegidür rāh-ı zeynî ber-güzîn
- [10b] 176 Şeyhü'l-islâm Hâzret-i Şeyh-i Kebîr
Ġavş-ı 'âlem Şeyh Muhammed ol hâţîr
- 177 Bu fakîrûñ cümle ecdâdıdurur
Hem Resûlullâhuñ evlâdıdurur
- 178 Ey Hudâyâ 'afv kıl taqşîrimüz
Hem rızâna yoldaş it tedbîrümüz
- 179 Bu erenlerden bizi ayırmağıl
Dünya âhîr toğrı yoldan ırmağıl
- 180 Hâzretinde sevgüli mevđi (? موسى) olan
Yerde tütğil bizi dâ'im her zamân
- 181 Hem rızân ile liqânı kıl naşîb
Ol Hâbîbüñ hürmetiçün yâ Mucîb
- 182 'Avn-i Hudâ birle uş oldı tamâm
Pes Resûle eş-şalātu ve's-selâm

Sonuç

Muhammed adlı bir şair tarafından manzum olarak tercüme edilen *Manzûme-yi Akâ'id-i Tercüme-yi Nukirri*, İslâmiyetin itikadî esaslarını içeren akâid ilmine dair ve ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at yolunun kaidelerinin öğretilmesi maksadıyla kaleme alınmış bir eserdir. Kaynak alınan eserlere göre yapılan tasnifte bu eser, "İmâm-ı A'zam'ın *el-Vasiyye* isimli Eseri Üzerine Yazılan Tercüme Akâidnâmeler" başlığı altında bir yerde gösterilmiştir.⁹⁴ Şair, eserin girişinde İmâm-ı A'zam'ın Halife Mansûr tarafından daveti ve vefatından önce talebelerinin gelmesi ile ilgili bölümleri de esere eklemiştir. Ayrıca eserin sonunda *duânâme* tarzında beyitler de mevcuttur. Bu hususlar, esere sadece tercüme bir akâidnâme denilip denilemeyeceği tartışmalı hâle getiriyor görünse dahi eseri tercüme akâidnâmeler arasında saymanın daha yerinde olacağı kanaati hasıl olmuştur. Zira eserin başına eklenen 28 beyitlik bu kısım ile tercüme kısımdan sonra verilmiş 14 beyitlik kısım, eserin telif-tercüme akâidnâmelerden sayılabilmesi için yeterli

⁹⁴ Bilgi için bk. Akçay, "Akâidnâmeler", 262-263.

değildir. Bu nedenle eserin *el-Vasıyye* üzerine yazılan tercüme akâidnâmelerden biri olarak değerlendirilmesi daha isabetli olacaktır.

Eser, 1154/1741-1742 yılında istinsah edilmiş olmasına ve metnin kimi kısımlarında Eski Anadolu Türkçesi imlası görülmesine rağmen hangi dönemde telif edildiği tam olarak tespit edilememiştir. Diğer yandan şair hakkındaki sınırlı bilgiler ise yalnızca eserden istifade ile elde edilebilmiştir. Bu sınırlı bilgiler sebebiyle de şairin kimliği, dönemi tam olarak tespit edilememiştir.

Akâid ilmine dair kaleme alınan risaleler, içinde yazıldıkları toplumun inanç yapısını göstermeleri bakımından da mühimdirler. Ehl-i sünnet akâidine dair olan bu risale, topluma yol göstermek maksadı ile kaleme alınmıştır. Bu vesile ile akâidnâmelerde hangi konuların işlendiğine dair örnek bir manzum metin ortaya konmuştur.

Akâidnâmeler üzerine yapılacak olan araştırmalarda öncelikle manzum ya da mensur olarak tüm metinlerin ortaya çıkarılması ve bu başlık altında incelenebilecek olan eserlerde hangi konuların işlenmiş olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. İşlenen benzer konuların nasıl ele alındığının tespiti ile eserler birbiriyle mukayese edilebilecek; böylece geçmişte benzer konulara nasıl yaklaşıldığı ve esasların ifadesinde hangi delillerin gösterildiği bulunabilecektir. Ayrıca muhtevanın ifadesinde başvuru nazım şekilleri ve edebî tarzlar ile dil ve üslûp incelemeleri gibi farklı yönlerden de eserlerin incelenmesiyle türün genel özelliklerinin tüm cihetleriyle saptanması sağlanmalıdır. Bu çalışma ile bu alandaki araştırmalara ve yukarıda belirtilen araştırma problemlerinin çözümüne katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Ağarı, Şerife. *Risâle-i İ'tikâdiyye: Manzum Bir Akâidnâme Örneği*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Akçay, Ali İhsan. "Akâidnâmeler". *Türk-İslâm Edebiyatı El Kitabı*. ed. Ali Yılmaz. 261-269. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Akçay, Ali İhsan. *Türk Edebiyatında Manzûm Akâidnâmeler: İnceleme Metin*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Atik, Hikmet. *Türk İslam Edebiyatı*. Ankara: Bilay Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Bilgin, Emrah. *Devhatü'l-meşâyih ve Zeyilleri (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Bilgin, Emrah. *Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi - Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Çavuşoğlu, Ali. *Türk İslâm Edebiyatı (Kitaplar, Türler, Devirler ve Şahsiyetler)*. Kayseri: Tezmer, 2015.
- Çelebioğlu, Âmil. "Türk Edebiyatında Manzum Dînî Eserler". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. 349-365. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, 1998.
- Çiftçi, Fethullah. *İsmail Efendi Manzûme-i Akâid: Metin-Dil İncelemesi Gramatikal Dizin*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Ekşioğlu, Serap. *Kadı Hüseyin İspartavî Manzûme-i Akâid (Tenkitli Metin-Dil İncelemesi-Gramatikal Dizin)*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Hafız Mustafa. "Manzume-i Akâid-i Mesnevî". çev. Mehmet Günaydın. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2014), 211-238.
- Kanar, Mehmet. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. 2 cilt. İstanbul: Say Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Karaca, Songül. *Kadızzâde Mehmed Efendi, Manzûme-i Akâid (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Kemikli, Bilal. "Popüler Dinî Kültüre Dair Bir Manzume ve Üç Şair: Hudâ Rabbim Manzumesi Etrafında Tartışmalar". *İslâmî Araştırmalar Journal of Islamic Research* 14/3-4 (2001), 492-500.
- Kemikli, Bilal. *Türk İslâm Edebiyatı Giriş*. Bursa: Bursa Akademi, 9. Basım, 2018.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Akaid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/212-216. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kıvrık, Kadir. *Nazmu'l-Akâid (Metin-İnceleme-Sözlük)*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Kiremitçi, Ferdi. "Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Mensur Eserleri Nazma Aktarma Çalışmaları ve Sâdikî'nin Akaid-nâme Örneği". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/1 (2013), 1501-1539.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 10 Ekim 2021. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Öz, Mustafa. "el-Vasiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/545-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Öz, Mustafa. *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 16. Basım, 2020.
- Parlakkılıç Mucan, Ayşe. *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler ve Uralı Ya'kûb Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Şener, H. İbrahim - Yıldız, Âlim. *Türk İslâm Edebiyatı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 5. Basım, 2011.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İstitâat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/399-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İstivâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/402-404. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yıldız, Mustafa. "İmam-ı Â'zam'ın İnsan Anlayışı". *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 3 (2015), 78-97.
- Yılmaz, Ali Tarık Ziyat. *"Osmanlı Müellifleri"nde Adı Geçen Akaid ve Kelama Dair Eserlerin Tanıtım ve Tasnifi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebû Hanife ve İmam Ebû Mansûr-ı Mâturidî*. Ankara: Ötüken Neşriyat, 1. Basım, 2006.